

De Wendische Oorlog

Middeleeuwse Studies en Bronnen CLXIX

Voor Els

De Wendische Oorlog

*Holland, Amsterdam en de Hanze
in de vijftiende eeuw*

AD VAN DER ZEE

Verloren
Hilversum
2018

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Fonds Directie der Oostersche Handel en Reederijen, Dr. Hendrik Muller Fonds, Stichting Unger – van Brero Fonds, Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel, Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm en Vaderlandsch Fonds ter Aanmoediging van 's Lands Zeedienst.

Afbeelding op het omslag: Quinten Massijs, De Geldwisselaar en zijn vrouw (1514), Parijs, Musée du Louvre. Scheepsgevecht – Smithfield Decretalen (detail, plm. 1470), Londen, British Library.

ISBN 978-90-8704-713-9

© 2018 Ad van der Zee & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak: Rombus
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	9

INLEIDING EN BRONNEN

1 De wereld van 1438	13
Dramatis personae 16 Bronnen voor de Wendische Oorlog 19 De Taal van de Hanze 21	
2 De Wendische Oorlog in de Divisiechroniek	25
Van een grote oorlog en strijd te water die de Hollanders en Zeeuwen voerden met de Oosterlingen 26	
<i>Intermezzo – Hertog Filips gaat in zaken</i>	29

DEEL I HET POLITIEKE LANDSCHAP 35

3 Holland in de vijftiende eeuw	37
De graven van Holland tussen 900 en 1433 37 De grafelijke dynastie 39 Hoekse en Kabeljauwse twisten 41	
4 De Hanze, een introductie	47
Het ontstaan van de Hanze 47 Iedere tijd zijn eigen Hanze 51 Ommekeer na Die Wende 54 Zeesteden van de Hanze 56	
5 Amsterdam 1438, gateway in wording	59
Amsterdam en de Hanze 61 Bestuur en partijstrijd in Amsterdam 63	
6 Achtergronden van de Wendische steden	71
De Abodrieten 71 Kolonisatie van het Oosten 72 Lübeck 73 Hamburg 75 Lüneburg 76 Rostock 77 Wismar 78 Stralsund 79 Wendische Verbond 80 Pruisische Oostzeesteden en de Duitse Orde 80	
7 Het Deense perspectief	83
De Deense koningen 83 De Keulse Confederatie 84 Margaretha en Erik van Pommeren 86 Oorlog met de Wendische steden 87 De Sonttol 88	

DEEL II HET MARITIEME LANDSCHAP 91

8	Handelswaar en handelsroutes	93
	Land van vissers en handelaren 93 Routes over zee en binnen du- nen 97	
9	De vloot van 1438: Holland bouwt zijn eigen schepen	103
	De Lijst der Schepen 106	
10	Middeleeuwse scheepsbouw en scheepstypen	111
	Bouwtradities 112 Noords-Scandinavische traditie: ‘Vikingsche- pen’ 116 De schepen van de Wendische Oorlog 117 Koggen en kra- ken, crayers en buizen 119 Hulk, balengier, baardze, galei 121	
11	De bouw van baardzen	125
	Baardzen in Hollandse en Zeeuwse stadsrekeningen 127	
12	Zeegevechten en het leven aan boord	131
	Boogschutters, spiesen en bussen 133 Leven aan boord 137	

DEEL III HET VERLOOP VAN DE WENDISCHE OORLOG 139

13	Voorgeschiedenis: Likedelers en de opmaat naar het conflict	141
	Friese politiek van de Hollandse graaf 143 Verdere aanleidingen voor het conflict 146 Eerste kaperijen 148 Lijmpogingen en verdere verwijding 149	
14	De Deventer dagvaart en een Waarschuwingbrief	153
	Verloop van de conferentie in Deventer 156 De Waarschuwingbrief (Wairnbrieff) 159	
15	De eerste twee oorlogsjaren, 1438-1439	165
	Brest, 29 mei 1438 167 Pruisische gezanten 169 Een vredesont- werp en nieuwe kaperijen 172 Amsterdamse kaperkapiteins 176 Oorlogsstrategie en tactiek 178 Kapersoproer in Amsterdam 000	
16	De laatste twee oorlogsjaren 1440 en 1441. Vrede in Kopenhagen	185
	Sint-Omaars, februari 1440 185 Ondertussen in Denemarken 186 Een nieuwe stadhouder in Holland 189 De Zoen van Kopenhagen 189 Willem van Lalaing, stadhouder van Holland en Zeeland 193 Vernieu- wing van het Amsterdamse bestuur 196	
17	Nasleep van de oorlog en een coup in Amsterdam	199
	Machtswoord van de stadhouder 201 Een Hoekse coup 204 Her- stel van de orde 209	
18	Zeventig jaar tussen Hanze en hertog	213
	Amsterdam, 31 mei 1494 213	
19	Op zoek naar de Wendische Oorlog	219

20 Epiloog. Sporen van de Hanze in Nederland en de Wendische steden	225
Amsterdam 225 Oost-Nederland 228 Erfgoed van de Hanze in de Wendischesteden 229 Stralsund 231 Rostock 232 Wismar 234 Lübeck 235 Lüneburg 235 Maar van de Wendische Oorlog geen spoor ... 236	
Bronnen en literatuur	238
Archivalia 238 Bronnenedities 238 Literatuur 239	
Bijlagen	243
Bijlage 1 243 Bijlage 2 246 Bijlage 3 247 Bijlage 4 248	
Registers	250
Personen en schepen 250 Plaats- en waternamen 252	

Woord vooraf

Tussen 1438 en 1441 woedde er een kaperoorlog ter zee tussen Holland en Zeeland met de zes Wendische steden, Hamburg, Lübeck, Lüneburg, Rostock, Wismar en Stralsund – belangrijke steden binnen de Hanze. Over de politieke, culturele en economische achtergronden van dit laatmiddeleeuwse conflict gaat het in dit boek, dat zich verdiept in diverse aspecten van het bestuur en de cultuur van Holland, Zeeland en de Hanzesteden. Tevens handelt het over Amsterdam en Denemarken; over schepen, bemanning en bewapening, over de manier waarop er ter zee oorlog werd gevoerd en over de resultaten van de gevechten. Wie deden er mee aan die oorlog en waarom en in wat voor wereld speelde dit alles zich af?

Dit boek is deels gebaseerd op de doctoraalscriptie waarmee ik meer dan 25 jaar geleden, in 1990, afstudeerde in de Middeleeuwse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Mijn begeleiders waren toen dr. C.L. (Kees) Verkerk en prof. dr. P.H.D. (Piet) Leupen. Zij suggereerden mij toen al om het verhaal over de Wendische Oorlog om te werken tot een artikel. Maar, zoals dat soms gaat, andere prioriteiten streden telkens weer om voorrang en al die tijd bleef het plan liggen om dit verhaal in een wat bredere context te vertellen. Tot ik bij een laatste verhuizing die scriptie weer eens tegenkwam en uit een doos haalde met het vaste voornemen om haar nu écht eens uit te werken.

In de afgelopen paar jaar hebben verschillende mensen mij tips en raad gegeven en ik ben hun daarvoor zeer dankbaar. Diederick Wildeman zette mij op het spoor van nieuwere literatuur, Sjoerd de Meer maakte mij attent op een bijzondere post in het Goudse stadsarchief en Henk den Heijer dank ik voor zijn stimulerende opmerkingen in het algemeen. Met Mariëlle Hageman had ik een inspirerende correspondentie (via Twitter) over de vijftiende-eeuwse geschiedenis van Amsterdam. Alice Overmeer praatte me bij over de huidige stand van zaken in het scheepsarcheologisch onderzoek en deelde met mij de tekst van een nog niet gepubliceerd artikel. Van Benno van Tilburg en Karel Vlierman kreeg ik in Lelystad een privérondeleiding bij het wrak van de IJsselkogge. Meindert Seffinga dank ik voor het ter beschikking stellen van een afbeelding uit het Fries Scheepvaart Museum. Ook Het Scheepvaartmuseum in Amsterdam dank ik om dezelfde reden en Yvonne van Mil voor het vervaardigen van het kaartje

van Amsterdam in 1450. Louis Sicking en Marcel IJsselstein hebben een laatste versie van het manuscript gelezen en van commentaar voorzien. Allen dank ik voor hun inhoudelijke ondersteuning, en dat geldt evenzeer voor Anja van Leusden en haar collega's van Uitgeverij Verloren. Maar mijn grootste dank gaat toch wel uit naar mijn echtgenote Els, die mij, telkens als ik weer naar de studeerkamer vertrok om aan dit boek te werken, thee met chocola kwam brengen en, als ik eens een keer niet zo'n zin had, mij desondanks naar mijn kamer dirigeerde. Aan haar draag ik dit boek op.

Heemstede, voorjaar 2018

INLEIDING EN BRONNEN

De folio's 526 en 527 uit de Kroniek van Kattendijke. Op de linkerpagina het wapen van de hertog van Bourgondië, op de rechterpagina het wapen van Isabella van Portugal. Rondom aan de rand de wapenschilden van de verschillende landen onder het Bourgondisch gezag.

De wereld van 1438

Op 16 mei 1438 was het druk op de weg en het water in Holland, Zeeland en West-Friesland. Tientallen boden hadden de opdracht gekregen om vanuit Den Haag naar alle steden en dorpen van het graafschap te reizen om daar een belangrijk besluit van de Raad en ridderschap namens de landsheer mede te delen. Janniken de Bode, Claiskan, Splinter, Jan van der List, Floris Snider, Laukin de bode, Clays de Wilde, Dirck Lieve Neve, Wisse, Colin en nog vele anderen worden in de grafelijke rekeningen genoemd, inclusief hun reisbestemming en de inhoud van hun opdracht. Er was oorlog op komst en de boden moesten eenieder hier zo snel mogelijk van in kennis stellen. De boodschap luidde aldus:

Heer Filips, hertog van Bourgondië, tevens graaf van Holland en Zeeland, laat weten dat Holland en Zeeland vanaf nu in oorlog zijn met de hertog van Holstein en de zes steden van het Wendische kwartier en dat jullie daarom alle schepen die jullie tot je beschikking hebt zo snel mogelijk, binnen drie weken, in gereedheid moeten brengen en geschikt maken voor gebruik in de oorlog ter zee. Dat niet alleen, jullie moeten ook nieuwe, speciaal voor de oorlog geschikte schepen bouwen en ik zal hierna vertellen hoeveel van die schepen elke stad zal moeten bouwen.¹

De opdracht omvatte echter meer dan alleen een oproep tot de bouw van schepen. Behalve de stadsbesturen werd iedereen die een openbaar ambt vervulde in Holland en Zeeland gemobiliseerd en werden alle onderdanen opgeroepen tot *heervvaart*. Dat betekent dat allen zich gereed moesten maken voor actieve dienst in de komende oorlog, zoals men in de middeleeuwse verhoudingen verplicht was te doen aan zijn heer.

Wij bevelen hierbij al onze baanderheren, ridders, knapen, drossaards, baljuws, schouten, kasteleins, burgemeesters, schepenen, raden en onderdanen van onze landen in Holland, Zeeland en Friesland, edelen en niet-edelen en ieder in het bijzonder op de meest dringende wijze dat zij in navolging van dit beveldschrift hun wapenrusting in gereedheid brengen, de schepen zeilvaardig maken en de bouw van *baardzen* in gang zetten zoals hier beschreven staat.

¹ *Hanserecesse* [hierna: HR], II, 2, 209; Nationaal Archief [hierna: NA], Archief Hof van Holland, Memorialen Jan Rosa [hierna Mem. Rosa], IV, fol. 9-10. Voor de volledige tekst zie Bijlage 2.

De Wendische steden, Hamburg, Lübeck, Lüneburg, Rostock, Wismar en Stralsund, waren belangrijke en machtige steden binnen de Duitse Hanze. Het besluit om tot oorlog met deze steden over te gaan werd uitgevaardigd door Raad, ridderschap en steden van Holland en Zeeland, uit naam van de landsheer, hertog Filips de Goede. Het was niet zozeer een persoonlijk besluit van de hertog zelf, maar het resultaat van een besluitvormingsproces, waar ook de steden aan deelnamen. De oorlog van 1438 tussen Holland en Zeeland met de hertog van Holstein en de Wendische steden, kortweg de Wendische Oorlog, was daarmee geen oorlog die voortkwam uit de dynastieke of feodale politiek van de hertog. Er was geen persoonlijke eer gekwetst, een feodale schuld niet ingelost of een bruidsschat niet voldaan. En ook al verklaarde de hertog plechtig dat die oorlog in zijn naam gevoerd werd, hij is hem niet zelf begonnen noch heeft hij het initiatief ertoe genomen.² Waar die oorlog dan wel over ging, welke relatie Holland en Zeeland met de Wendische steden hadden, waarom ze vonden dat ze oorlog moesten voeren en op welke wijze die oorlog voorbereid en gevoerd werd, zal in dit boek nader beschreven worden.

Wat is het belang van uitvoerige bestudering van de Wendische Oorlog? Allereerst blijkt deze een kapstok om de maritieme en militaire geschiedenis van Holland en Zeeland in de late middeleeuwen te beschrijven, onder andere wat betreft scheepvaart, handelsroutes, de bouw van (oorlogs)schepen, conflict-beheersing, kaapvaart, oorlogvoering ter zee, sloopstypen en hun bewapening. Een tweede thema wordt gevormd door de diverse handelsrelaties van het graafschap Holland, waaronder vooral die met de Hanze. Ook de verhouding tussen de Hollandse steden en het landsbestuur laat zich goed bestuderen aan de hand van de gebeurtenissen tijdens de Wendische Oorlog. Opmerkelijk daarbij was de rol die het (toen nog) kleine Amsterdam speelde door het voortouw in de oorlog te nemen, wat de stad duur zou komen te staan. Tot slot zal telkens de positie van de Hollandse landsheer Filips de Goede ter sprake komen en zijn invloed op internationale politieke en handelsrelaties. En over handel gesproken, waar handelde men zoal in en waarom juist in die bepaalde producten?

Analyse van het conflict met de Wendische steden en de diverse verhoudingen tussen steden en landen, heersers, organisaties en personen draagt aldus bij aan een beter begrip van de politieke, economische en maritieme geschiedenis van Holland en Zeeland in de late middeleeuwen. Ten slotte kan vastgesteld worden dat er nog altijd lijnen te trekken zijn naar onze eigen tijd en dat niet alleen de in Oost-Nederland gelegen Hanzesteden, maar ook West-Nederland kan terugkijken op een boeiend en gedeeld verleden met de steden en landen langs de Oostzee.

Dit boek bestaat uit drie delen: het politieke landschap, het maritieme landschap en het verloop van de oorlog, gevolgd door een epiloog. Het eerste deel behandelt de diverse politieke achtergronden die van belang zijn om de Wendische

² Jansma, 'Philippe le Bon'.